

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
VILNIAUS UNIVERSITETAS

ISTORIJOS ŠALTINIŲ TYRIMAI

Sudarė
Darius Antanavičius

3

UDK 930.2(093)

Is81

Knygos rengimą ir leidimą finansavo
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
Sutartis Nr. LIT-1-4

Recenzavo

Mindaugas Paknys (*Lietuvos kultūros tyrimų institutas*)

Redaktorių kolegija:

Darius Antanavičius

(*Lietuvos istorijos institutas*)

Darius Baronas

(*Lietuvos istorijos institutas*)

Zenonas Butkus

(*Vilniaus universitetas*)

Artūras Dubonis (pirmininkas)

(*Lietuvos istorijos institutas*)

Mathias Niendorf

(*Kylio universitetas*)

Rimvydas Petrauskas

(*Vilniaus universitetas*)

Irena Valikonytė

(*Vilniaus universitetas*)

Visi leidinio straipsniai recenzuoti dviejų mokslininkų

TURINYS

Pratarmė	7
--------------------	---

Straipsniai

Artūras Dubonis

Kelios Lietuvos istorinės geografijos XIII–XIV a. problemos: tarp teorijos ir šaltinių tyrimų praktikos	11
On some problems of 13–14th c. Lithuanian historical geography: between a theory and a practical investigation of the sources. <i>Summary</i>	21

Darius Baronas

Žemaičių krikštas Jono Długošo „Kronikos“ šviesoje	23
The conversion of Žemaitija to the Roman Catholic faith as seen through the chronicle of Jan Długosz. <i>Summary</i>	30

Tomas Čelkis

Privačios žemėvaldos ribų nustatymas ir žymėjimas XV–XVI a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje	31
Grand Duchy of Lithuania private land-ownership lines setting and marking in the 14th – 16th centuries. <i>Summary</i>	58

Reda Bružaitė

LDK parapinės dvasininkijos ir pasauliečių teisminiai ginčai XVI a. (Lietuvos Metrikos teismų bylų knygų duomenimis)	59
Lawsuits between parish clergy and lay persons in the 16th century in the light of the court records books of the Lithuanian Metrica. <i>Summary</i>	83

Raimonda Ragauskienė

„Dingę istorijoje“: XVI a. LDK privačių archyvų dokumentų dinamika	85
“Lost in history”: the movements of documents within the private archives in the Grand Duchy of Lithuania in the 16th century. <i>Summary</i>	109

Darius Antanavičius

„Cnotliwy Litwin“ (1592 m.) autorius ir teksto šaltiniai	111
The work „Cnotliwy Litwin“ (1592): its author and sources. <i>Summary</i>	127

Živilė Nedzinskaitė

LDK jėzuitų retorikos ir poetikos paskaitų rankraščiai: teorijos ir praktikos dermė	131
The manuscripts of Jesuit courses of study in rhetoric and poetics in the Grand Duchy of Lithuania: a harmony of theory and practice. <i>Summary</i>	151

Agnė Railaitė

Jonas Skarulskis ir jo ryšiai su Kantakuzenais: Kauno maršalaičio vestuvių epitalamijo tyrimas	153
John Skarulskis and his relationship with the Cantacuzenes: a study in the epithalamium of the son of the marshal of Kaunas. <i>Summary</i>	164

Adam Stankevič

Skilusių tribunolinių seimelių problema ir jos sprendimas 1779 m.	167
The problem of duplication of the Tribunal dietines and their resolutions in 1779. <i>Summary</i>	178

Šaltinio publikacija

Irena Valikonytė

Pirmasis Lietuvos Statutas Žemaitijoje	179
The First Statute of Lithuania in Žemaitija. <i>Summary</i>	194

Recenzijos

V. Ališauskas, T. Jaszczolt, L. Jovaiša, M. Paknys, <i>Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XVI a.</i>	195
<i>Akty cechów wileńskich 1495–1759</i>	199
<i>Lenkijos–Lietuvos valstybės padalijimų dokumentai.</i>	202
<i>Pabaisko dekanato vizitacija 1782–1784 m. = Visitatio decanatus Pobojscensis iussu et voluntate Ignatii Jacobi Massalski episcopi Vilnensis A. D. 1782–1784 peracta</i>	207
Santrumpos	213
Apie autorius.	215
Autoriams	217
Guide for Authors.	221

„CNOTLIWY LITWIN“ (1592 M.) AUTORIOUS IR TEKSTO ŠALTINIAI

Darius Antanavičius

Autorius

Šio straipsnio tikslas – vienos XVI a. pabaigoje Lietuvos Didžiojoje Kungaikštystėje (toliau – LDK) pasirodžiusios anoniminės knygos autorystės atribucija ir teksto šaltinių išaiškinimas. Pirmoje straipsnio dalyje nagrinėjama autorystės problema. Tyrimu siekiama, pirma, pristatyti istoriografijoje mažai žinomą seną spaudinį, antra, aptarti kontroversijas, susijusias su jo autoriumi, trečia, paneigti ikišiolinėje literatūroje paplitusią nuomonę dėl tariamo autoriaus ir, ketvirta, pateikti tikrojo autoriaus kandidatūrą ir ją pagrįsti.

Kiekvienas anoniminis kūrinys panašus į vaikišką dėlionę, iš kurios dingio keletas svarbių sudedamųjų dalių: bendras vaizdas tarsi aiškus, bet žiojėjantys tarpai neleidžia grožėtis visuma. Abejonė ir netikrumas dėl tikrojo kūrinio autoriaus – tai spraga, trukdanti mokslininkui išvysti savo tyrimo objektą teisingame kontekste. Būna dar kebliau, jei kūrinys priskiriamas ne tam autoriui, kuris jį iš tikrųjų sukūrė. Bėgant amžiams susiklosčiusi tradicija, klaidingų teiginių kartojimas tariamam autoriui sukuria netgi savotišką „mokslinį alibi“. Jį patvirtinti arba paneigti, o paneigus nurodyti tikrąjį autorių nėra lengvai ir paprastai įvykdoma. Vieniems kūriniam šiuo požiūriu „sekasi“ labiau, kiti ilgus šimtmečius laukia savo eilės, tretį laukia, bet taip ir nesulaukia.

XVI a. LDK rankraščių ir spausdintų knygų pavidalu buvo sukurti pirmieji istoriniai darbai, kuriuos dabar galime vadinti ankstyvąja Lietuvos istoriografija. Tai pirmiausia Platesnysis Lietuvos metraščių sąvadas („Lietuvos ir Žemaičių Didžiosios Kunigaikštystės kronika“) ir „Bychov(e)co kronika“, paskelbti tik XIX viduryje ir XX a. pradžioje, literatūroje yra žinių apie Vilniaus vaito A. Rotundo Mieleškio lotyniškai rašytą, bet neišlikusią Lietuvos istoriją, 1582 m. buvo išleista M. Strykowski „Kronika“. Prie šio ketverto darniai šliejasi keletas su Livonijos tematika susijusių istoriografinių darbų.

XVI a. viduryje LDK susidūrė su rimtu geopolitiniu iššūkiu: šiaurinėje jos pašonėje iro ir geso Livonijos konfederacija. Kad perimtų jos valdymą ir įsitvirtintų rytinėje Baltijos jūros pakrantėje, tarpusavyje rungėsi LDK, Maskva ir Švedija.

Gelbėdamasi Livonijos konfederacija pasirinko sąjungą su LDK. 1557 m. Pasvalio sutarties aktais Livonija pasidavė Žygimanto Augusto globai ir sudarė su juo kariinę tarpusavio pagalbos sutartį, nukreiptą prieš Maskvą. 1561 m. Vilniaus sutartimi Livonija buvo prijungta prie LDK. 1566 m. Gardino sutartis formalizavo LDK ir Livonijos uniją. Dėl 1569 m. susikūrusios naujos konfederacinės Respublikos LDK vaidmuo Livonijoje teisiškai sumenko, nes Liublino seimo nutarimu buvo įtvirtinta Livonijos priklausomybė ne vien LDK, bet ir Lenkijos Karalystei. 1557 m. Pasvalio sutartis buvo dingstis Maskvai pradėti karą, kuris su pertraukomis tęsėsi iki 1582 m. ir istoriografijoje yra žinomesnis Livonijos karo vardu. Po pergalingų Stepono Batoro 1579–1581 m. karo žygių Maskvos teritorijoje 1582 m. Zapolsko Jamo taikos sutartimi Livonija buvo visiškai atgauta, bet LDK joje prarado vyraujančias pozicijas ne tik teisiškai, bet ir realiai (po nesėkmingai pasibaigusios Pskovo apgulties LDK kariuomenė išsiskirstė nesulaukusi taikos paskelbimo ir atgautose Livonijos pilyse buvo įkurdintos vien lenkų įgulos, lenkams taip pat atiteko dauguma seniūnų vietų). Negana to, naujojo Respublikos valdovo Zigmanto III iš Vazų dinastijos pretenzijos į Švedijos karaliaus sostą įvėlė Respubliką į nesutarimus su Švedija, kurie netrukus virto ilgais varginančiais karais dėl pačios Livonijos. 1621 m. Respublika neteko Rygos, o 1625 m. – ir didesnės Livonijos dalies.

1592 m., kone per patį 1557–1625 m. laikotarpio vidurį, buvo išspausdintas pirmas Lietuvos istoriografijoje teminis istorinių dokumentų rinkinys. Visas originalus knygos pavadinimas yra toks: *Cnotliwy Litwin ku wiadomości braciej swej narodu litewskiego podaje, jakie prawo zdawna naród litewski ma do ziemie liflandskiej i braterstwo, konfederacyją, unią, a naród polski nic do tego nie miał. Roku Pańskiego 1592* [Gerasis (Dorasis) lietuvis supažindina savo lietuvių tautos brolius, kokią teisę nuo seno lietuvių tauta turi į Livonijos žemę, taip pat brolybę, sąjungą, uniją, o lenkų tauta nieko to neturėjo. 1592 Viešpaties metais]. Knyga yra vadinamojo *quarto* formato. Jos spausdinimo vieta niekur nenurodyta, bet remiantis toliau išdėstytais faktais galima spėti, kad ji turėjo pasirodyti LDK teritorijoje, greičiausiai – kurioje nors iš kelių tuo metu Vilniuje veikiančių spaustuvių. Nebūdami XVI a. spaudos technikos žinovai ir nelaikydami pastarojo mūsų tyrimo aspekto svarbiausiu, šį klausimą paliekame išaiškinti dalyko specialistams. Iki mūsų dienų išliko tik trys knygos egzemplioriai. Lietuvoje, deja, nėra nė vieno, visi jie saugomi Lenkijos bibliotekose. Pirmasis – Krokuvoje, Čartoryskių bibliotekoje (*Biblioteka Czartoryskich*, šifras – XVI.266/I)¹, antrasis – Kórniuke prie Poznania, Kórniko bibliotekoje (*Biblioteka Kórnicka*, šifras – Cim. Qu. 2648[a])², trečiasis –

1. Lenkijos nacionalinės bibliotekos (*Biblioteka Narodowa*) Varšuvoje centrinio senųjų knygų katalogo duomenys.

2. *Katalog Biblioteki Kórnickiej. Tom I: Polonica XVI-go wieku*, zestawił K. Piekarski, Kraków, 1929, nr. 1590.

Wroclawe, Osolinskių fundacijos bibliotekoje (*Zakład Narodowy im. Ossolińskich*, šifras – XVI. Qu. 2723)³.

Pirmojo istorinių dokumentų skelbėjo Lietuvos istoriografijoje laurai iki šiol priskiriami Motiejui Dogieliui ir jo XVIII a. viduryje paskelbtam *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae*. Tad kodėl teigiame, kad „Cnotliwy Litwin“ yra pirmas spausdintas teminis istorinių dokumentų rinkinys Lietuvos istoriografijoje? Knygą sudaro iš viso tik 65 puslapiai ir titulinis lapas. Visa medžiaga gražiai dalijasi į tokias dvi dalis: 16 puslapių, t. y. lygiai 25 procentus, užima originalus knygos rengėjo tekstas, o 49 puslapius, t. y. likusius tris ketvirčius, – patys dokumentai. Kokie dokumentai paskelbti šioje knygoje? Jų iš viso yra dešimt. Toliau pateikiame sąrašą.

Nr.	Data	Dokumentas	Psł.	Publikuota
1	1557 IX 14	Livonijos ordino magistro Vilhelmo Fiurstenbergo ir Žygimanto Augusto karinės sąjungos sutartis, nukreipta prieš Maskvos didįjį kunigaikštį Joną IV (vienas iš vadinamosios Pasvalio sutarties dokumentų)	2–6	Codex ⁴ , nr. 128, p. 219–221
2	1560 II 14	Livonijos ordino magistras Gotardas Kettleris patvirtina 1559 m. rugpjūčio 31 d. Vilniaus sutarties, kuria Livonijos ordinas pasidavė Žygimanto Augusto globai ir gynybai, susitarimus	7–14	Codex, nr. 133, p. 228–231
3	1560 II 15	Rygos arkivyskupas Vilhelmas Hohenzollernas patvirtina, kad pagal 1559 m. Vilniaus sutarties nuostatas Žygimantui Augustui perduotą Lielvardės pilį atgavo valdyti iki gyvos galvos įkaito teisėmis	14–16	Codex, nr. 135, p. 233–234
4	1561 XI 28	Vilniaus sutartis, kuria Livonija buvo prijungta prie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, o Gotardui Kettleriui buvo suteiktas kunigaikščio titulas ir leno teisėmis skirtas valdyti Kuršas	17–28	Codex, nr. 138, p. 238–243
5	1567	1567 m. LDK Gardino seimo nutarimas dėl Livonijos	30–32	LM ⁵ , skil. 433–435, nr. 37
6	1568	1568 m. LDK Gardino seimo nutarimas dėl Livonijos	32–33	LM, skil. 445–446, nr. 4

3. *Katalog starych druków Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Polonica wieku XVI, pod kierownictwem K. Zatheya, opr. M. Bohonos, Wrocław [etc.], 1965, nr. 2676.*

4. *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae*, t. 5, Vilnae, 1759.

5. *Литовская Метрика. Книги публичных дел*, t. 1 (RIB, t. 30), подг. И. Лаппо, Юрьев, 1914.

Nr.	Data	Dokumentas	Psl.	Publikuota
7	1566 XII 26	Žygimantas Augustas patvirtina LDK ir Livonijos uniją	33–44	Codex, nr. 155, p. 273–278
8	1566 XII 26	Žygimantas Augustas patvirtina Jono Chodkevičiaus su Rygos kapitula sutartas sąlygas, kuriomis pastaroji bus supasaulietinta	46–51	Codex, nr. 153, p. 266–269
9	1569	1569 m. Liublino seimo nutarimas dėl Livonijos	56	
10	1569 VIII 6	Žygimantas Augustas apibrėžia Livonijos atstovų priesaikos Lenkijos Karalystei ir sau pačiam, kaip naujosios jungtinės valstybės valdovui, sąlygas	57–59	Codex, nr. 166, p. 288–289

Iš šių 10 dokumentų iki 1592 m. buvo skelbtas tik vienas – 1569 m. Liublino seimo nutarimas (konstitucija) dėl Livonijos⁶, visi kiti neskelbti. Tik XVIII a. viduryje juos publikavo jau minėtasis M. Dogielis savo rinkinyje (žr. paskutinę lentelės skiltį). Turėdami galvoje valstybinį daugumos paskelbtų dokumentų pobūdį, teigiame, kad LDK valstybinių sutarčių publikavimas prasidėjo ne XVIII a., o jau XVI a. pabaigoje, būtent 1592 m. Taip pat atkreiptinas dėmesys į tai, kad dėl vertingų istorinių dokumentų ši knyga buvo nurašinėjama ranka. Vienas toks rankraštinis perrašas dabar saugomas Kórniko bibliotekoje⁷.

Paties knygelės rengėjo komentarai užima, kaip minėta, iš viso tik 16 puslapių. Kaip byloja pats pavadinimas, knyga skirta po 1569 m. Liublino unijos ir Livonijos karo pabaigos (1582 m.) tarp lietuvių ir lenkų virusiems ginčams dėl Livonijos valstybinio pavaldumo iškelti ir lietuvių pozicijoms apginti. Šie nesutarimai gana gerai aptarti ir lietuvių, ir lenkų istoriografijoje⁸, todėl prie jų ilgiau nesustosime. Pasakytina tik tiek, kad, kaip dažnai būdavo mūsų istorijoje, kai šaukštai po pietų, į kovą kyla Klėja. Nėra abejonės, kad knygos pasirodymo priežastis buvo po Liublino unijos sumenkęs LDK vaidmuo Livonijoje, ypač 1587 m. Respublikos rinkimuose seime lenkų ir lietuvių priimtas kompromisinis sprendimas dėl Livonijos pasidalijimo per pusę (nors tai ir nebuvo įgyvendinta)⁹, taip pat 1589 m. seime pa-

6. 1569 m. Liublino seimo nutarimai buvo išspausdinti atskiru leidiniu, o iki 1592 m. dar kelis kartus perspausdinti keliuose seimų nutarimų rinkiniuose (žr. M. Cytowska, *Bibliografia druków urzędowych XVI wieku (Książka w dawnej kulturze polskiej)*, t. 11), Wrocław, 1961, nr. 13, 15, 16, 84, 85). Lengvai prieinamas su Livonija susijęs konstitucijos tekstas: *Volumina legum*, wydał J. Ohryzko, t. 2, Petersburg, 1859, p. 94, nr. 5.

7. Biblioteka Kórnicka, rankr. 242 III, p. 303–306, 439–499 (žr. *Katalog rękopisów staropolskich Biblioteki Kórnickiej XVI–XVIII w.*, opr. R. Marciniak, M. Myszynski, J. Wiesiołowski, t. 2, Wrocław [etc.], 1985, p. 192–194).

8. A. Tyla, *Lietuva ir Livonija XVI a. pabaigoje – XVII a. pradžioje*, Vilnius, 1986, p. 28–33; H. Lulewicz, *Gniewów o unię ciąg dalszy. Stosunki polsko-litewskie w latach 1569–1588*, Warszawa, 2002, p. 51–52, 340–342, 383–384, 412–414, 417.

9. A. Tyla, *op. cit.*, p. 31–32; H. Lulewicz, *op. cit.*, p. 383–384.

skelbti Livonijos valdymą apibrėžiantys nutarimai, kurie įteisino proporcinį Livonijos seniūnijų pasidalijimą (pusė buvo numatyta lenkams, o pusė – lietuviams)¹⁰. Akivaizdu, kad knygos rengėjas atstovavo tam sluoksniui patriotiškai nusiteikusių Lietuvos bajorų, kurie nepaisydami susiklosčiusių realiųjų tebereikalavo LDK nau-dai visos Livonijos. Labai aiškiai ir glaustai jo poziciją dėl Livonijos pavaldumo nusako šie žodžiai:

Bezpiecznie tedy tu każdy może obaczyć, iż panowie Polacy żadnego prawa nigdy nie mieli do ziemie liflantskiej i dziś nie mają, ale gwałtem jako i insze prowincyje, tak i liflantską ziemię u Litwy odjęli, bo stosowawszy prawa nasze i przywileje, które mamy na Liflanty, z ich prawem parczowskim i lubelskim, także obronę albo nakład wo-jenny z litewską obroną i nakładem, tak się jaśnie pokaże przed wszystkim światem sprawiedliwość nasza jako słońce południowe, że Litwa niewinna ani nagrody żadnej czynić, ani połowicę liflantskiej ziemie dawać, bo wszystka liflantska ziemia z Litwą się zuniowała, a nie połowica, a tych zamków, które u nieprzyjaciela w rękę byli, reku-perować Litwa [*vienas žodis neįskaitomas – D. A.*]. A jeśli Polacy pomagali, to czynili z strony uniej, postrzegając przysięgi swej (p. 62).

[Tad čia kiekvienam akivaizdu, kad ponai lenkai niekados neturėjo jokios teisės į Livonijos žemę ir dabar neturi, bet kaip ir kitus kraštus, taip ir Livonijos žemę smurtu atėmė iš Lietuvos, nes sulyginus mūsų teises ir privilegijas, kurias turime į Livoniją, su jų Parčovo ir Liublino teise (*turimos galvoje 1564 m. Parčovo ir 1569 m. Liublino seimų konstitucijos – D. A.*), taip pat gynybos veiksmus arba karines išlaidas su lietuvių gy-nybos veiksmais ir išlaidomis, visam pasauliui išryškės mūsų teisingumas kaip pietų saulė, kad Lietuva neturi nieko nei dovanoti, nei duoti pusės Livonijos žemės, nes su Lietuva sudarė uniją visa Livonijos žemė, o ne pusė, o tas pilis, kurios buvo priešė ran-kose, (pradėjo?) atgauti Lietuva. O jei lenkai padėjo, tai darė pagal uniją, laikydamiesi savo priesaikos.]

Kūrinys baigiamas tokiais žodžiais:

Ja dalej o tym dyskutować nie chcę, a tom ci, bracie Litwinie, wypisał, wymalował wszystko, a to nie dla tego, abyś miał targać unią z Polakiem, jedno dla wiadomości, gdyż per ignorantiam wiele naszy starszy i my sobie ujmują a prawie facti sumus in obprobrium vicinis nostris, subsannatio et illusio his, qui in circuitu nostro sunt. Ty się już sprawuj, jako cię Pan Bóg nauczy, któremu kiedy gorąco modlić się będziesz i żywota poprawisz wysłucha (?), przyjdzie nam na wspomóżenie i mocen do pierwsze-go stanu przywrócić (p. 65).

10. M. Cytowska, *op. cit.*, nr. 132–135. Lengvai prieinami šių nutarimų tekstai: *Volumina legum*, t. 2, p. 220–223.

* Dėl prastos turimos šios knygos kopijos iš Wrocławo Osolinskių fundacijos bibliotekos šioje ir ki-tose citatose vienas kitas originalo žodis gali būti perskaitytas (ar veikiau iššifruotas) netiksliai. Dėl to atsiprašome. Lenkiški tekstai patogumo sumetimais pateikiami perrašyti ne *ad litteram* principu, o pagedaguoti pagal žinomos instrukcijos taisyklės (žr. *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycz-nych od XVI do połowy XIX wieku*, red. naukowy K. Lepszy, Wrocław, 1953).

[Aš toliau apie tai nenoriu kalbėti, o tau, broli lietuvi, tai surašiau, viską pavaizdavau ne tam, kad nutrauktum uniją su lenku, bet tik kad žinotum, nes dėl nežinojimo mūsų protėviai ir mes daug sau kenkiame ir kone pasidarėme panieka savo kaimynams, pajuoka ir pasityčiojimas tiems, kurie yra aplink mus (*Ps. 74, 4*). Tu jau elkis, kaip tave mokys Ponas Dievas, kuriam kai karštai mielsiesi (*toliau neaiški mintis – D. A.*), ateis mums į pagalbą ir galės grąžinti į ankstesnę padėtį.]

Taigi knygos autorius piktinasi netinkamu lenkų elgesiu ir tuo, kad lietuviai be pagrindo turi su jais dalytis Livonija, kuri teisėtai priklausanti tik LDK. Nors jis nesūlo nutraukti Liublino unijos, dėl pastarosios sudarymo aplinkybių taip pat turi karčių žodžių unijos partneriams:

O którym sejmie lubelskim wiele naród litewski mówić może, jakiej szczerości w złączeniu w braterstwo od panów Polaków doznał i do czego króla nieboszczyka Zygmunta Augusta przywiedli obietnicami swemi panowie Polacy, że narodowi litewskiemu przysięgi i przywileju swego w Wojnie danego Litwie nie zdzierzał, który przywilej dla wyrozumienia na końcu się tu (?) pisze. Prowincyj kilka za namową ich od regimentu Wielkiego Księstwa Litewskiego odłączywszy do Korony przyłączył. Nullo iure i z jakim płaczem i narzekaniem to się działo w Lublinie, pamiętają ci wszyscy, co tam byli, i obcy ludzie cudzoziemcy nasłuchali się tego, czego już i w historyjach cudzoziemskich pełno. Obiecali bowiem byli Królowi Jego M(iłości) za to Księstwo Mazowieckie, pozwalając królowi oddać i zapisać komuby chciał, i w tym panom Mazowszanom jeśli prawi, to już każdy obaczyć może, której obietnice Król JM kiedy się im upominał na sejmie pierwszym po uniej, tam nie chcieli tego uczynić ani mogli, bo się im dobrze panowie Mazowszanie oparli, poczuwając się w wolnościach swych, zaczyn ten sejm rozerwał się i nic się na nim nie postanowiło, a król będąc frustrowany w nadzieji swej o ziemie mazowiecką od panów Polaków, żałował tego, że kiedy gwałt narodowi litewskiemu i liflantskiemu uczynił k woli Polakom, i nasłuchali się tego pewni ludzie często od niego, iż widząc krzywdę wielką, którą narodowi litewskiemu uczynił, starać się chciał o to, jakoby naprawił abo więc tę unią w niwecz obrócił, jakoż z tego sejmu zarazem w chorobę wpadł i śmiercią frasunek swój zapieczętował (p. 59–60).

[Apie šį Liublino seimą lietuvių tauta gali daug pasakyti, kokį nuoširdumą susijungdama į brolybės sąjungą patyrė iš ponų lenkų pusės ir ką savo pažadais padarė velioniu karaliui Žygimantui Augustui ponai lenkai, kad jis nesilaikė Lietuvai Vohynyje lietuvių tautai duotos priesaikos ir privilegijos, kuri dėl aiškumo pateikiama čia (?) pabaigoje. Jų įkalbėtas, keletą kraštų atskyrė nuo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir prijungė prie Karūnos. [Tai buvo padaryta] be jokio teisinio pagrindo, ir su koku verksmu ir nusiskundimu tai vyko Liubline, atmena visi tie, kurie ten buvo, taip pat svetimšaliai žmonės to prisiklausė, ir to pilna svetur pasirodžiusiose istorijose (*aprašymuose? – D. A.*). Nes [lenkai] pažadėjo jo malonybei karaliui už tai Mazovijos kunigaikštystę, leisdami [ją] atiduoti ir užrašyti kam norės; kiekvienam jau akivaizdu

(*toliau neaiški mintis – D. A.*). Kai pirmame po unijos surengtame seime jo malonybė karalius priminė jiems šį pažadą, [lenkai] nenorėjo jo tesėti nė galėjo, nes ponai mazo- viškiai gerai jiems atkirto, žiūrėdami savo laisvių, todėl tas seimas iširo ir jame nebuvo priimta jokių nutarimų, o karalius, nuvilts ponų lenkų dėl Mazovijos žemės, gailėjosi, kad pavartojo prievartą prieš lietuvių ir livonėnų tautą lenkų labui. Ir kai kurie žmo- nės dažnai girdėdavo jį sakant, kad matydamas didelę skriaudą, kurią padarė lietuvių tautai, norįs dėti pastangas tai ištaisyti arba tą uniją paversti į nieką, bet po to seimo netrukus pasiligojo ir mirtimi apmokėjo savo rūpestį.]

Kas parengė šį pirmąjį Lietuvos istoriografijoje spausdintą dokumentų rinkinį? Antraštiniame knygos lape kūrinio autorius nenurodytas. Atidžiai peržvelgus teks- tą taip pat nematyti jokių įrodymų, kuriais remiantis būtų galima jį įvardyti. Taigi knyga yra anoniminė. Vis dėlto jos autorius jau seniai buvo žinomas ir nurodo- mas. Tai Krizostomas Volodkevičius, Volodkavičius (Chryzostom Wołodkiewicz, Wołodkowicz)¹¹. Bibliografinėje literatūroje K. Volodkevičiaus plunksnai priskiria- mo kito anoniminio kūrinio – Lietuvis bajoro knygos „Apie dešimtmetį Livonijos karą“ (*Equitis Litواني de bello Livonico per decennium gesto*) – autorystės geneze domėjosi ir ją išsamiai aprašė šių eilučių autorius¹², todėl čia tik glaustai pakartosime pagrindinius savo darbo teiginius, susijusius su K. Volodkevičiumi.

K. Volodkevičiaus, kaip „Cnotliwy Litwin“ ir kitų jam priskiriamų anoniminių knygų autoriaus, „kandidatūrą“ mokslinėje literatūroje įtvirtino Albertas Vijūkas Kojalavičius savo „Herbyne“. Lenkiškame ir lotyniškame „Herbyno“ variante šį asmenį jis apibūdina taip:

Chryzostom Wołodkowicz wprzod woyskj, potym pisarz ziemskj x. Zmodzkiego, dłu- go w woysku służył za Karola Chodkiewicza. Mąż wielce wczony. Pisał siła. Łaciń- skim ięzykiem wydał historią dziesięcioletniey woyny Inflantskiey bardzo gładko; po polsku xiążeczkę nazwaną Cnotliwy Litwin: o inkorporacyi Inflant do w. x. Lit. za Zygmunta Augusta. Zaczął był pisać po łacinie Krzyżakow Iflantskich historią, ale nieskonczoney odumarł¹³.

[Krizostomas Volodkevičius, iš pradžių Žemaitijos kunigaikštystės vaisks, paskui žemės [teismo] raštinkas, ilgai tarnavo kariuomenėje Karolio Chodkevičiaus [vado- vavimo] laikais. Labai mokytas vyras. Daug rašė. Lotynų kalba išleido dešimtmečio Livonijos karo istoriją, [parašytą] labai sklandžiai; lenkiškai [išleido] knygelę pavadi- nimu „Cnotliwy Litwin“ apie Livonijos įjungimą į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę

11. Naujausioje XV–XVI a. Žemaitijos bajorijos elitui skirtoje studijoje šios giminės pavardė lietu- vinama kaip Valadkevičiai (žr. E. Saviščevas, *Žemaitijos savivalda ir valdžios elitas 1409–1566 metais*, Vilnius, 2010, p. 403 ir kt.), bet paties Krizostomo pavardė šaltiniuose visada buvo rašoma tik kaip „Wołodkiewicz“, todėl vartojame originalui artimesnę formą.

12. D. Antanavičius, *Lietuvis bajoro „Livonijos karas“ (1610 m.) ir jo autorius*, Vilnius, 2006, p. 18–23.

13. W. Wijuk Kojalowicz, *Herbarz rycerstwa W. Ks. Litewskiego tak zwany Compendium...*, wyd. F. Piekosiński, Kraków, 1897, p. 121.

Žygimanto Augusto laikais. Lotyniškai pradėjo rašyti Livonijos kryžiuočių [ordino] istoriją, bet mirė jos nebaigęs.]

Chrysostomus Wołodkowicz primum tribunus Samog[itia?], deinde subiuDEX. Annis septem militavit in Livonia sub Chodkievicio. Vir perquam eruditus. Vulgavit Latine eleganti stylo Historiam decennalis belli Livonici, Polonice Cnotliwy Litwin intitulatum de incorporatione Livoniae in Magnum Ducatum Lituaniae editum anno 1592, imperfectam Historiam generalem Livoniae¹⁴.

[Krizostomas Volodkevičius, iš pradžių Žemaitijos vaškis, paskui viceteisėjas. Septynerius metus kariavo Livonijoje, vadovaujamas Chodkevičiaus. Labai mokytas vyras. Lotyniškai paskelbė dešimtmečio Livonijos karo istoriją, [parašytą] grakščiu stiliumi, lenkiškai – [knygą] pavadinimu „Cnotliwy Litwin“ apie Livonijos įjungimą į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę, išleistą 1592 metais; nebaigtą Livonijos istoriją.]

Visus tyrėjus, kurie iki šiol rėmėsi A. Vijūko Kojalavičiaus žiniomis, varžė jo autoritetas. Turbūt manyta, kad Lietuvos istoriko žinių šaltinis buvo Volodkevičių giminės narių (galbūt paties K. Volodkevičiaus) suteikta informacija, todėl jos turinčios būti patikimos. Bet tai netiesa. Visos aplinkybės byloja, kad A. Vijūkas Kojalavičius K. Volodkevičiaus asmeniškai nepažinojo ir rėmėsi trečiųjų asmenų informacija. Pirmiausia tai įrodo klaidingas K. Volodkevičiaus herbo apibūdinimas: A. Vijūkas Kojalavičius teigė, kad K. Volodkevičius turėjo vadinamąjį Gulbės (*Łabędź*) herbą, nors iš tikrųjų K. Volodkevičiaus herbas buvo *Rawa*. Sunku patikėti, kad A. Vijūkas Kojalavičius, laikomas geriausiu XVII a. LDK bajorijos heraldiku, būtų padaręs šią klaidą, jeigu būtų pažinojęs K. Volodkevičių asmeniškai. Antra, A. Vijūkas Kojalavičius nurodė netikslią jo pavardės formą (Wołodkowicz), nes visuose dokumentuose Krizostomas vadinamas tik Volodkevičiumi (Wołodkiewicz). Trečia, A. Vijūkui Kojalavičiui visiškai nebuvo žinomas K. Volodkevičiaus benediktinių vienuolyno Kražiuose, kur veikė jėzuitų kolegija, fundacijos faktas¹⁵. Visa tai apibendrinami teigiame, kad K. Volodkevičių, kaip „Cnotliwy Litwin“ autorių, A. Vijūkas Kojalavičius nurodė remdamasis netikslia savo kolegų, Vilniaus akademijos dėstytojų, informacija.

K. Volodkevičiaus autoryste suabejojo tik lenkų istorikas G. Błaszcykas. 1989 m. jis paskelbė K. Volodkevičiaus testamentą ir ta proga parašė didoką straipsnį apie jo autorių¹⁶. Straipsnio autorius nustatė, kad K. Volodkevičius priklausė Žemaitijos bajorų Volodkevičių (Valadkevičių) giminei. Jis gimė 1590–1591 m. ir buvo Mikalojaus Motiejavičiaus Volodkevičiaus ir Onos Bernatavičiūtės-Šidlaus-

14. Biblioteka Czartoryskich, rankr. 1352, l. 338.

15. A. Wijuk Kojalowicz, *Miscellanea rerum ad statum ecclesiasticum in Magno Lituaniae Ducatu pertinentium...*, Vilnae, 1650, p. 107 (žr. A. Vijūkas-Kojalavičius, *Lietuvos istorijos įvairenybės. 2 dalis [Senoji Lietuvos literatūra, kn. 16]*, Vilnius, 2004, p. 232–233).

16. G. Błaszcyk, „Chryzostom Wołodkiewicz – zapomniany pisarz i jego testament“, *Lituanoslavica Posnaniensia. Studia Historica*, t. 3, Poznań, 1989, p. 203–232.

kienės (Bernatowiczowna Szydłowska) sūnus. Šaltiniuose pirmą kartą minimas 1613 m. kaip Žemaitijos seniūnijos atstovas Respublikos seime, 1621–1625 m. minimas be pareigybių. 1626–1632/1633 m. buvo LDK instigatorius (valstybės kaltintojas teismo byloje), apie 1627–1631 m. galėjo eiti Žemaitijos seniūnijos vaiskio pareigas, o bent nuo 1632 m. iki mirties buvo Žemaitijos žemės teismo viceteisėjas. K. Volodkevičius buvo gana pasiturintis Žemaitijos bajoras, valdė keletą dvarų. Jam priklausė Dirvėnai Mažųjų Dirvėnų tijųnijoje (dabar Dirvonėnų kaimas Telšių rajone), Galna (*Golnie*) Josvainių tijųnijoje (dabar šios vietovės nebėra), Saukiškiai (?) netoli Galnos, namai Raseiniuose. 1639 m. jis fundavo benediktinių vienuolyną Kražiuose. Buvo vedęs Oną Vaclovaitę-Chrzastowską, bet palikuonių neturėjo. Mirė 1642 m. po vasario 10 d., kai sudarė savo testamentą.

G. Błaszczykas pirmasis atmetė K. Volodkevičiaus, kaip „Cnotliwy Litwin“ autoriaus, versiją ir iškėlė spėjimą, kad knygą galėjo parašyti kitas Volodkevičius, Krizostomo dėdė Mikalojus Volodkevičius, bet plačiau savo minties nepagrindė¹⁷.

Svariausias objektyvus argumentas, neigiantis K. Volodkevičiaus „Cnotliwy Litwin“ autorystę, yra jo gimimo data. Nors ji nėra žinoma iš pirminių XVI–XVII a. šaltinių, bet gana tiksliai nustatoma remiantis kitais faktais. Kaip minėta, V. Volodkevičius mirė 1642 m. po vasario 10 d., kai sudarė savo testamentą¹⁸. Iš kitų šaltinių žinoma, kad jis mirė 51 metų, vadinasi, turėjo būti gimęs apie 1591 metus. Kokie šie šaltiniai? Tai T. Żychlińskiego „Herbynas“¹⁹. Čia nurodytas ir informacijos apie K. Volodkevičių pagrindas – kažkokio pono Adamo Stefanowskio užrašai (*z notat p. Adama Stefanowskiego*). Iš pirmo žvilgsnio galima abejoti tokios mokslininko „neįformintos“ informacijos patikimumu, bet, pažvelgus atidžiau, šiuo atveju ja galima pasikliauti. Pirma, nurodyta tiksli K. Volodkevičiaus mirties data, kada dar nebuvo žinomas jo testamentas, kurį tik 1989 m. paskelbė G. Błaszczykas. Jei mirties data – tiksli, nėra pagrindo abejoti ir nurodytu K. Volodkevičiaus amžiumi mirties akimirka, juoba kad tiems laikams jis visiškai realus. Iš žodžių, kad K. Volodkevičius buvo palaidotas savo funduotame Kražių benediktinių vienuolyne, galima spėti, kad minėtasis A. Stefanowskis galėjo vienuolyno bažnyčioje regėti kokią nors fundatoriaus atminimą įamžinančią paminklinę lentą, kurios informacija pasinaudojo. Pagaliau 1591 metus, tariamą K. Volodkevičiaus gimimo datą, netiesiogiai patvirtina pirminis XVI a. pabaigos šaltinis. Yra žinoma, kad 1590 m. gegužės 5 d. Žemaitijos bajoras Petras Jonavičius su sūnumi Baltramiejumi

17. Ten pat, p. 223–224.

18. Kaip velionis K. Volodkevičius minimas 1643 m. kovo 26 d. Žemaitijos seniūnijos vaznio Jono Aleknavičiaus (Olechnowicz) kvite dėl Galnos valdų neperleidimo Baltazarui Šidlauskui (MAB RS, f. 12, b. 760, l. 19–19v; originalus išrašas iš Žemaitijos pilies teismo knygu).

19. T. Żychliński, *Złota księga szlachty polskiej*, t. 24, Poznań, 1902, p. 151: „Chryzostom Wołodkowicz, podsędek Księstwa Żmudzkiego, zmarły r. 1642, mając lat 51, fundował w Krozach kościół PP. Benedyktynek i w tymże kościele został pochowanym“.

už 20 kapų lietuviškų grašių amžinos nuosavybės teise pardavė K. Volodkevičiaus tėvams Galnos valdas Josvainių tijūnijoje. Šiame akte minima, kad Volodkevičiai pirko Galną už O. Bernatavičiūtės-Volodkevičienės kraičio pinigus, t. y. jie, jei pirkiniui naudojo kraitį, turėjo būti susituokę visai neseniai. Minėtas aktas yra apskritai pirmas K. Volodkevičiaus tėvų santuokos liudijimas²⁰. Apibendrinami teigiame, kad K. Volodkevičiaus, kaip „Cnotliwy Litwin“ autoriaus, „kandidatūra“ yra neįmanoma, ją reikia atmesti ir tikrojo autoriaus ieškoti visai kitų asmenų aplinkoje.

Iš to, kas išdėstyta, aiškėja du dalykai, kuriuos turėdami omenyje galime mėginti apibrėžti tą aplinką, kurioje reikėtų ieškoti tikrojo knygos autoriaus. Pirmą, akivaizdu, kad rengėjas turėjo mokėti lotyniškai, nes dauguma jo atrinktų ir paskelbtų dokumentų rašyti lotyniškai. Antra, matyti, kad autorius yra ne šiaip LDK ir Livonijos santykių istorijos mėgėjas, kuriam į rankas atsitiktinai pateko valstybinės reikšmės užsienio politikos dokumentai, o gerai publikuojamoje medžiagoje susigaudantis, gal net jos atranką darantis žinovas profesionalas. Kur jo mums ieškoti? Su kokia aplinka sieti? Atidžiau skaitydami tekstą, jau pirmame sakinyje pastebėsime anonimo mums paliktą siūlo galą:

Nie wspominał sąsiedztwa, przyległości ziemie liflantskiej, tego już i rękoma dotknąć się każdy może. Nie wspominał też starych spisów Litwy z Liflanty, które między sobą mieli, skoro po przyjęciu wiary chrześcijańskiej za Witolta w roku 1422, a potem z Zygmuntem wielkim książęciem litewskim i bratem [!] jego Kazimierzem w roku 1436 i potem w roku 1501 z wielkim książęciem Aleksandrem i z stany litewskimi, tego pełne skrzynie przywilejów, i zawsze Litwa z Liflanty z jednego przeciw każdemu nieprzyjacielowi, a mianowicie moskiewskiemu, z sobą się konfederowali, Polacy o tym nic nie wiedzieli (p. 1).

[Neminėsiu Livonijos žemės kaimynystės, artumo, kiekvienas tai gali jau ir rankomis paliesti. Taip pat neminėsiu senų Lietuvos sutarčių su Livonija, kurias tarpusavyje sudarė, pirmiausia po krikščionių tikėjimo priėmimo valdant Vytautui 1422 metais, paskui su Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu Žygimantu ir jo broliu (!) Kazimieru 1436 metais ir paskui 1501 metais su Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu Aleksandru ir Lietuvos luomais, to pilnos skrynios privilegijų, ir visada Lietuva su Livonija drauge prieš kiekvieną priešą, būtent maskvėną, sudarydavo tarpusavio sąjungą, lenkai apie tai nieko nežinodavo.]

„To pilnos skrynios privilegijų“ (*tego pełne skrzynie przywilejów*). Kaip suprasti šią vietą? Ją galima aiškinti dvejopai: arba tai metafora, arba šiuos žodžius reikia su-

20. VUB RS, f. 7, Žemaitijos žemės teismo 1590 m. knyga (N. Gorbačevskio katalogo nr. 14591), l. 1309–1312; senosios paginacijos l. 655–656: „[...] продали есмо на вечность тоє именичо [...] земенину господарскому земљи Жомоитъское волости Ясвонское п. Миколаю Матеевичу Володкевича и малжонце его п. Ганне Бернаговне за еє властные пенези з посагу от панов брати еє взятые [...]“.

prasti tiesiogiai, t. y. rengėjas turėjo tiesioginį priėjimą prie archyvinių dokumentų. Kad tai nėra metafora, byloja cituotos ištraukos dėl Liublino unijos sudarymo aplinkybių žodžiai *narodowi litewskiemu przysięgi i przywileju swego w Wojnie danego Litwie nie zdzierzał, który przywilej dla wyrozumienia na końcu się tu (?) pisze* [nesilaikė Lietuvai Vohynyje lietuvių tautai duotos priesaikos ir privilegijos, kuri dėl aiškumo pateikiama čia (?) pabaigoje]. Reikalas toks, kad čia minima 1568 m. gruodžio 21 d. Lenkijos ir LDK pasienio Vohynio miestelyje Žygimanto Augusto duota privilegija, kuria jis patvirtino LDK luomams sąlygas, kuriomis sudarys uniją su Lenkija²¹. Ši privilegija iki 1592 m. niekur nebuvo skelbta. Įdomiausia, kad, priešingai autoriaus teiginiui apie jos paskelbimą knygos pabaigoje, ten jos nėra!

Kitoje vietoje autorius teigia:

I od tego czasu zawsze Litwa broniła przez hetmany swym własnym nakładem Liflantów, czego pewne znaki są, bo i teraz dóbr Wielkiego Księstwa Litewskiego więtsza część jest w zastawie, co się zadłużyli na tę obronę [...] (p. 29).

[Ir nuo to laiko Lietuva per etmonus savo pačios karinėmis išlaidomis visada gynė Livoniją, tai visai akivaizdu, nes ir dabar didesnė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdų dalis yra įkeista už skolas tos gynybos reikmėms [...].

Ir paskutinis pavyzdys. Aptardamas 1561 m. lapkričio 28 d. Vilniaus sutarties aplinkybes autorius rašo:

Tamże Król Jego Miłość ze wszystkimi stany litewskimi po długich namowach i kontrakciech wziął od mistrza liflandskiego wszystkę ziemie liflandską, a onego uczyniwszy książęciem, wziął od niego insignia, które nosił na sobie, to jest krzyż złoty i pieczęć, których do tego czasu jako mistrz używał, podał do ręku hetmanowi litewskiemu wszystkie Liflanty, co i dziś jest w skarbie litewskim [...] (p. 16–17).

[Ten pat (*turimas galvoje Vilnius – D. A.*) jo malonybė karalius (*turimas galvoje Žygimantas Augustas – D. A.*) su visais Lietuvos luomais po ilgų pasitarimų ir derybų perėmė iš Livonijos magistro (*turimas galvoje G. Kettleris – D. A.*) visą Livonijos žemę ir pakėlęs jį kunigaikščiu paėmė iš jo (valdžios) insignijas, kurias nešiojo ant savęs, t. y. auksinį kryžių ir spaudą, kuriuos iki tol naudojo kaip magistras, atidavė j Lietuvos etmono rankas visą Livoniją, jos (*t. y. insignijos – D. A.*) ir šiandien yra Lietuvos išde [...].

Taigi jau vien šių kelių pavyzdžių pakanka, kad tikrojo knygos autoriaus ieškotume ne kur kitur, o LDK išdo arba kanceliarijos aplinkoje, nes tik jos pareigūnai galėjo žinoti, kas saugoma LDK išde. Mus dominančio laikotarpio LDK išdo ir

21. *Akta unii Polski z Litwą*, wyd. S. Kutrzeba i W. Semkowicz, Kraków, 1932, nr. 95.

kanceliarijos vyriausieji pareigūnai yra gerai žinomi²². Kitas klausimas, ar į paieškų lauką turėtume įtraukti tik juos, ar ir žemesnio lygmens šių institucijų asmenis, kurie, deja, beveik nežinomi. Pats knygos pasirodymas mums taip pat byloja, kad jos autorius buvo ne šiaip pilkas žmogus, o nemenkų patriotinių ir kultūrinių užmojų turinti asmenybė.

Kaip pagal tokius gana neryškius pėdsakus rasti adatą šieno kupetoje? Yra du paieškų keliai: pirmasis reikalautų, naudojant nūnai dalies lietuvių istorikų itin pamėgtą prozopografinį metodą, susisteminti žinias apie potencialius kandidatus ir remiantis turima informacija mėginti „išrinkti“ tinkamiausią kandidatą. Šis būdas reikalauja ilgų tyrimų, kurie autorystės atribucijos atveju gali neduoti teigiamo rezultato, nes net keli „kandidatai“ gali būti kvalifikuojami kaip galimi autoriai, o įtikinamų argumentų nebūtų galima pateikti. Todėl mėgindami įminti „Cnotliwy Litwin“ autorystės mįslę pasukome antruoju keliu: pirmiausia bandėme rasti, mūsų nuomone, tą siūlo galą, kuris atvestų iki tikrojo autoriaus. Pastaruoju atveju reikia ir sėkmės, kuri nusišypso arba aplenkia.

1594 m. Vilniuje Jokūbas Morkūnas (Markovičius) išspausdino taip pat anoniminio autoriaus eiliuotą kūrinių *Dialog ślachcica litewskiego prawdziwy wojny iflantskiej Króla Jego Miłości Stefana, świętej i drogiej pamięci pana naszego, z księdzem moskiewskim od początku do końca krótko zebrany. Roku 1594 (w Wilnie, z drukarniej Jakuba Markowicza roku Pańskiego 1594)* [Teisingas lietuvių bajoro pokalbis apie jo malonybės šviesaus ir brangaus atminimo karaliaus Stepono, mūsų valdovo, karą su Maskvos kunigaikščiu, trumpai sudėtas nuo pradžių iki galo. 1594 metais (Vilniuje, iš Jokūbo Markovičiaus spaustuvės, 1594 Viešpaties metais)]. Tai yra nepaprastai reta knyga, iki šiol išliko vienintelis jos egzempliorius Jogailaičių universiteto bibliotekoje Krokuvoje (Cim. Qu. 5125). Eiliuota forma parašytas „Pokalbis“ skirtas trimis garsiesiems Stepono Batoro 1579–1581 m. žygiams į Maskvą apdainuoti. Kūrinio įžangoje pokalbininkai, įsivaizduojamas Čekas ir Žygūnas (vėliau Žygūną keičia Riteris, Karys), tarp savęs kalbasi taip:

Cursor: O Iflanty ta wojna nie teraz się wszczęła, / Za Zygmunta Augusta początek swój wzięła. / Czech: Sposób wojny od ciebie barzobym rad wiedział, / Żebym więc gdy się trafi i drugim powiedział (p. A2 / 212)

[Žygūnas: Šis karas dėl Livonijos ne dabar kilo, Žygimantui Augustui valdant jis prasidėjo. Čekas: Labai norėčiau iš tavęs sužinoti karo eigą, kad pasitaikius progai ir kitiems ją papasakočiau.]

Ir Žygūnas pradeda pasakoti žinomus faktus apie nesantaiką tarp Livonijos konfederacijos narių, būtent Livonijos magistro ir Rygos arkivyskupo, mini

22. *Urządnicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Spisy*, opr. H. Lulewicz i A. Rachuba (*Urządnicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku*, t. 11), Kórnik, 1994.

Pasvalio sutartį ir t. t. Ir štai ėmęs dėstyti 1561 m. Vilniaus sutarties sudarymo aplinkybes, Žygūnas teigia:

Mikołaj książę zacne, Radziwił nazwany, / Wojewoda wileński do Iflant posłany, / W takich sprawach senator przeważny i wierny / I w dostatki i w dowcip i w rozum niezmerny. / Ze wszystkimi w Iflanciech stany czynił o tym, / Coby było z obu stron z nalepszym na potym. / Sprawił, że się ryzanie z drugimi podali, / Że Zygmunta Augusta za króla przyznali. / Że do Wilna do króla sami przyjechali(,) / Arcybiskup, mistrz Ketler(,) królowi oddali / Znak poddaństwa, chorągwie, wszelakie ozdoby, / Które dziś w Wilnie leżą w skarbie do tej doby (p. [A3v]–[A4] / 213v–214).

[Kilnūsis kunigaikštis, vardu Mikalojus Radvilas, Vilniaus vaivada, pasiūstas į Livoniją, tokioose reikaluose rimtas ir ištikimas senatorius, didis turtais, gabumu ir protu. Livonijoje su visais luomais tarėsi dėl to, kas abiem pusėms būtų geriausia ateityje. Pasiekė, kad rygiečiai su kitais tapo pavaldūs, kad Žygimantą Augustą pripažino karaliumi, kad į Vilnių pas karalių patys atvyko(,) arkivyskupas, magistras Kettleris(,) karaliui atidavė pasidavimo ženklą – vėliavas, visas insignijas, kurios šiandien Vilniuje guli užde iki šios dienos.]

Dabar pakartosime atitinkamą „Cnotliwy Litwin“ vietą:

Tamže Król Jego Miłość ze wszystkimi stany litewskimi po długich namowach i kontrakciech wziął od mistrza liflandskiego wszystkę ziemię liflandską, a onego uczyniwszy książęciem, wziął od niego insignia, które nosił na sobie, to jest krzyż złoty i pieczęć, których do tego czasu jako mistrz używał, podał do ręku hetmanowi litewskiemu wszystkie Liflanty, co i dziś jest w skarbie litewskim [...] (p. 16–17).

[Ten pat jo malonybė karalius su visais Lietuvos luomais po ilgų pasitarimų ir derybų perėmė iš Livonijos magistro visą Livonijos žemę ir pakėlęs jį kunigaikščiu paėmė iš jo (valdžios) insignijas, kurias nešiojo ant savęs, t. y. auksinį kryžių ir spaudą, kuriuos iki tol naudojo kaip magistras, atidavė į Lietuvos etmono rankas visą Livoniją, jos (t. y. insignijos – D. A.) ir šiandien yra Lietuvos užde [...]

Kaip matyti, minima ta pati smulkmena: Livonijos magistro G. Kettlerio atiduotų ordino magistro insignijų saugojimas Lietuvos užde. Kaip vertinti šį faktą? Paprastai žiūrėdami galėtume sakyti, kad tas, kuris išleido knygą 1594 m., nusirašė nuo to, kuris išleido savąją 1592 m. Ir tai gali būti du skirtingi asmenys. Logiška, bet šiuo atveju kalbame apie tokias subtilias smulkmenas, kurios įdomios tik labai nedideliam šių dalykų žinovų būriui. Tikimybė, kad „Pokalbio“ autorius atkreipė dėmesį ir „nusirašė“ nuo „Cnotliwy Litwin“ būtent šį subtilų dalyką, yra labai menka. „Pokalbyje“ esama ir daugiau subtilių sutapimų. Pavyzdžiui, minint 1526 m. Šv. Romos Imperijos imperatoriaus Karolio V privilegiją, kurią livonėnai grąžinę Žygimantui Augustui ir Lietuvai.

„Cnotliwy Litwin“ (p. 45)

A na ostatek i ten przywilej, co od cesarza chrześcijańskiego mieli Liflanci, którym on ich w obronę swą wziął, za konsensem samegoż cesarza oddali do ręku litewskich, czego uczynićby nie mogli bez wiadomości jego, i barzo się Liflanci na to oglądali długo, aż im konsens od cesarza posłan, o czym wspomina w poswolskim przywileju, że się mieli starać, toż dopiero ten przywilej oddali i sami się z Litwą złączyli.

[Galiausiai livonėnai su paties imperatoriaus sutikimu atidavė į lietuvių rankas ir tą privilegiją, kurią buvo gavę iš krikščionių imperatoriaus ir kuria jis buvo įsipareigojęs juos ginti; to nebūtų galėję padaryti be jo (*imperatoriaus – D. A.*) žinios, ir livonėnai labai ilgai tai turėjo omenyje, kol jiems buvo atsiųstas imperatoriaus sutikimas; apie tai užsimenama Pasvalio (sutarties) privilegijoje, kad turėjo to siekti, paskui atidavė tą privilegiją ir patys susijungė su Lietuva.]

„Pokalbis“ (p. [A4] / 214)

I przywilej poddaństwa swego cesarzo wi / Danego jegoż radą oddali królowi. / Bowiem zinąd pomocy nie mogli mieć żadnej, / Tej cesarz pozwolił im tu szukać naśnadniej.

[Ir jo (*Mikalojaus Radvilo – D. A.*) patariami atidavė karaliui savo pavaldumo privilegiją, kurią buvo davę imperatoriui, nes iš kitur negalėjo tikėtis jokios pagalbos, pastarosios imperatoriaus jiems leido čia ieškoti kuo greičiau.]

Abiejuose kūriniuose akivaizdžiai sutampa 1566 m. Gardino seime Žygimanto Augusto duotų privilegijų (dokumentai nr. 7 ir 8) vertinimas LDK ir Livonijos unijos terminu:

„Cnotliwy Litwin“ (p. 30)

Toż dopiro król Zygmunt August [...] złożył sejm w Grodnie narodowi litewskiemu i liflantskiemu [...]. Tam już unią Liflantom z Litwą wiecznemi czasy uczynił, złączył dwa narody w jeden a prawie inkorporował.

[Vėliau karalius Žygimantas Augustas [...] paskyrė seimą Gardine lietuvių ir livonėnų tautai [...]. Jame sudarė Livonijos ir Lietuvos uniją visiems laikams, dvi tautos sujungė į vieną ir kone inkorporavo.]

„Pokalbis“ (p. [A4] / 214)

I na sejmie to w Grodnie walnym uczynili, / Że unią współ z Litwą przysięgą stwierdzili. / Przemieniwszy w książęcy tytuł mistrza swego, / zostali się członkiem jednym Księstwa Litewskiego.

[Ir visuotiniame seime, Gardine, (livonėnai) priesaika sutvirtino uniją kartu su Lietuva, savo magistro titulą pakeitė į kunigaikščio (vardą), tapo vienu Lietuvos Kunigaikštystės nariu.]

Taigi remdamiesi cituotais pavyzdžiais, darome visai paprastą išvadą: ir vieną, ir kitą knygą rašė to paties asmens plunksna. Kyla klausimas, kam priklausė ši plunksna? Anoniminio „Pokalbio“ autorius dedikaciją LDK stalininkui Jonui Hlebavičiui pasirašė tik savo inicialais *E. P. Philalethes Lituaniae* (E. P. Lietu-

vos mylėtojas, patriotas). Jie neabejotinai priklauso Elijui Pielgrzymowskiui²³. Tai patvirtina ir dedikacijos datacijos formulėje įrašyta vietovė (*Dan z Dubiny* – p. [a6] / 210). Ši vietovė taip pat datacijos formulėje minima viename E. Pielgrzymowskio rašte²⁴. Taigi darome išvadą, kad „Cnotliwy Litwin“ ir „Pokalbi“ parašė tas pats asmuo ir šis asmuo yra E. Pielgrzymowskis.

Tiems, kurie tyrinėja LDK XVI a. antrosios pusės istorijos problemas, E. Pielgrzymowskis yra žinomas, todėl nesiimdami išsamiai pristatyti jo biografijos toliau tik trumpai paminėsime svarbiausius dabar žinomus faktus²⁵. Jis išaugo garsaus LDK XVI a. antrosios pusės valstybės veikėjo Venclovo Agripas (apie 1525–1597 m.) šeimoje, nes buvo jo posūnis, t. y. jo pirmosios žmonos Magdaleonos sūnus iš jos pirmosios santuokos su kažkokiu Enochu Olfrovičiumi. Apie jo motiną ir tėvą išsamesnių žinių kol kas nėra. Patėvis Venclovas Agripa dar 1564 m. testamentu posūniui buvo užrašęs visą savo turėtą bibliotekėlę. 1569 m. E. Pielgrzymowskis studijavo Karaliaučiaus universitete. 1583 m. ar net truputį anksčiau E. Pielgrzymowskis, matyt, ne be patėvio įtakos ir užtarimo, tapo karališkuoju sekretoriumi. 1585 m. dar minimas kaip Stepono Batoro lietuviško dvaro dvarionis (*aulicus Lituanus*). 1585 m. vasario 8 d., būdamas liuteronas, vedė pravoslavo, perbėgėlio iš Maskvos Ivano Ivanovičiaus Liackio jauniausiąją dukrą Bogdaną, su kuria vaikų neturėjo. 1586 m. jis pasiekė savo karjeros viršūnę, tapdamas LDK raštininku. Įsidėmėtina, kad E. Pielgrzymowskis atliko keletą su Livonijos administravimu susijusių Zigmanto III pavedimų: 1588 m. kartu su J. Piotrowskiu jis buvo paskirtas karaliaus įgaliotiniu (komisarū) Livonijos luomų atstovams prisaikdinti, o 1590 m. – vienu iš įgaliotiniu valdovo stalo valdų Livonijoje revizijai atlikti. Pastarieji faktai ypač gerai dera su minėtu anoniminiu „Cnotliwy Litwin“ autoriaus Livonijos reikalų pažinimu. E. Pielgrzymowskis taip pat žinomas kaip XVI a. antrosios pusės – XVII a. pradžios raštijos veikėjas, jis savo vardu paskelbė keturias knygas²⁶. Jei sutiksime, kad „Cnotliwy Litwin“, „Pokalbis“ ir 1597 m. išleista taip pat anoniminė knygelė „Philopatris ad senatum populumque Lituanum“²⁷ yra parašyti jo plunksna, turėtume sakyti, kad jis buvo vienas produktyvesnių XVI a. paskutinių dviejų dešimtmečių LDK literatų. Žymiausias

23. Šio asmens pavardė mūsų istorinėje literatūroje įvairuoja (Piligrimas, Pielgrimovijus, Pilgrimovijus, Pelgrimovskis ir pan.). Pasisakome už jo paties ranka originaliuose rankraščiuose rašytos formos vartojimą, o ne lotyniškų knygų pavadinimuose aptinkamų jos sulotynintų variantų adaptavimą.

24. О. В. Бобкова, „Лист писаря Великого Княжества Литовского Гелияша Пельгримовского (август 1600 г.)“, *Исторический архив*, Москва, 2004, nr. 6, p. 201: „Писан у Дубине“.

25. A. Przyboś, „Pielgrzymowski Elias“, *Polski Słownik Biograficzny*, t. 26, Wrocław [etc.], 1981, p. 85–86; E. Rimša, „Venclovas Agripa ir jo giminė“, *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai. A serija. Visuomenės mokslai*, t. 1 (94), Vilnius, 1986, p. 68, 70.

26. *XV–XVI a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas*, sudarė D. Narbutienė ir S. Narbutas (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 12), Vilnius, 2002, nr. 217–220.

27. Ten pat, nr. 221.

jo rankraštiniis darbas yra 1600–1601 m. LDK didžiosios pasiuntinybės į Maskvą pasakojimai proza ir eilėmis. Variantas proza jau paskelbtas²⁸. E. Pielgrzymowskiis mirė 1605 m.

Kodėl E. Pielgrzymowskiui reikėjo slėpti savo autorystę? Atsakyti į šį klausimą galima tik apytikriai. Mūsų nuomone, nuo 1586 m. būdamas žinomas LDK pareigūnas, tvarkęs įvairius viešus, taip pat su Livonija susijusius reikalus, E. Pielgrzymowskiis dėl įvairių dabar sunkiai susekamų sumetimų nenorėjo, galbūt ir negalėjo savo vardu skelbti tokio poleminio darbo, kurio mintys buvo atvirai separatistinės („lituanofilinės“), kirtosi su oficialia, ypač lenkų šalies primesta pozicija dėl bendro Livonijos valdymo. Pagrindžiant šį spėjimą galima nurodyti, kad, tapęs LDK raštininku, po 1586 m. E. Pielgrzymowskiis savo vardu apskritai nebepaskelbė jokios knygos.

Kas lėmė knygos pasirodymą būtent 1592 m.? Jau minėjome, kad tiesioginių politinių priešasčių tam nebuvo: aktualiausi Livonijos pavaldumo ir administravimo reikalai buvo išspręsti dar 1589 m. seime. 1592 m. rugsėjo 7 – spalio 19 d. Varšuvoje posėdžiavo Respublikos seimas, bet knygoje nėra jokių įrodymų, kurie leistų teigti, kad ji buvo rengiama ir išleista turint prieš akis artėjantį seimą, nors to negalima visai atmesti. Vis dėlto 1592 m. seimas, istoriografijoje dar vadinamas inkviziciniu, t. y. tiriamuoju, daugiausia dėmesio skyrė Respublikos pamatus sudrebinusiam politiniam skandalui – slaptiems Zigmanto III planams mainais už Švedijos karaliaus karūnos užtikrinimą perleisti Ernestui Habsburgui Respublikos valdovo sostą, o Livonijos reikalai jame buvę antraeiliai²⁹. Todėl spėtume, kad E. Pielgrzymowskiis paskelbė savo knygelę būtent 1592 m. turėdamas ne kokį nors konkretų politinį tikslą ar vykdydamas įtakingesnių asmenų nurodymą, o tiesiog patriotiškai norėdamas priminti tėvynainiams jų teises į Livoniją. Suprantama, tai tik spėjimas. Paašškėjus kitiems faktams, šią išvadą reiktų tikslinti.

Antroje studijos dalyje aptarsime ne mažiau intriguojančią „Cnotliwy Litwin“ paskelbtų dokumentų ir teksto proveniencijos problemą.

28. E. Pilgrimovijus, *Didžioji Leono Sapiegos pasiuntinybė į Maskvą 1600–1601 m.*, parengė J. Kiaupienė (*Historiae Lituaniae fontes minores*, t. 4), Vilnius, 2002.

29. *Diariusze i akta sejmowe r. 1591–1592*, wydał E. Barwiński (*Scriptores Rerum Polonicarum*, t. 21), Kraków, 1911.

THE WORK „CNOTLIWY LITWIN“ (1592): ITS AUTHOR AND SOURCES

Darius Antanavičius

Summary

The object of this research paper is the 1592 book, which was published presumably in Vilnius and was titled by an anonymous author *Cnotliwy Litwin ku wiadomości braciej swej narodu litewskiego podaje, jakie prawo zdawna naród litewski ma do ziemie liflandskiej i braterstwo, konfederacyjǫ, unią, a naród polski nic do tego nie miał. Roku Pańskiego 1592*. Only three copies of this book have survived to our days. There is no any original copy in Lithuania, all the known ones have been preserved in Poland. The first is kept in the Czartoryski Library in Cracow (Biblioteka Czartoryskich, signature: XVI.266/I), the second – in the Kórnik Library, not far from Poznań, (Biblioteka Kórnicka, signature: Cim. Qu. 2648[a]), the third – in the Ossolineum Library in Wrocław (Zakład Narodowy im. Ossolińskich, signature: XVI.Qu. 2723).

The work „Cnotliwy Litwin“ (“The Virtuous Lithuanian”) presents the first, thematically arranged publication of historical source material in Lithuanian historiography. There are 10 documents published in this book that deal with Lithuanian-Livonian relations in 1557-1569. They are enumerated in a separate appendix. By 1592 there was only one document published, namely the 1569 Lublin decision (the so-called constitution) concerning Livonia, all the rest had remained unpublished so far. Bearing in mind that these documents reflect international relations we can state that the practice of publishing international treaties in Lithuania started not in the 18th century, as is generally assumed, but already in the 16th century, to be precise in the year 1592. It is also worth noting that this book used to be transcribed by hand owing to the value of the documents published there. One such manuscript copy is kept at the Kórnik Library (manuscript 242 III).

Who was the editor of this first collection of published documents? The title page does not indicate the editor. A close investigation into the contents of the book has also produced no positive results. So the book is rightly considered anonymous. However, the putative editor has long been known and referred to as Krizostomas Volodkevičius/Volodkavičius (Chryzostom Wołodkiewicz, Wołodkowicz). The authorship of Volodkevičius with regard to “Cnotliwy Litwin” as well as to a number of other anonymous works became current in scholarly literature thanks to the information supplied by Albertas Vijūkas-Kojalavičius in his “Coat of Arms Book”.

In our opinion the most significant argument against the authorship of Volodkevičius is to be seen in his date of birth. Notwithstanding that it is not known from primary sources of the 16-17th centuries, it can fairly well be established by other circumstantial evidence. It is known that Volodkevičius died soon after he made his last will, that is after 10 February, 1642. Other sources allow us to know that he died in the age of 51, hence he must have been born in about 1591. This is a compelling piece of evidence to deny his authorship of the work under consideration. That is why we should look around for quite a different circle of persons. Relying on textual criticism a suggestion has been advanced in this article that we must concentrate our search for the editor in the milieu of the grand ducal treasury or chancellery.

For this purpose we suggest to draw attention to the book *Dialog ślachcica litewskiego prawdziwy wojny iflantskiej Króla Jego Miłości Stefana, świętej i drogiej pamięci pana naszego, z księdzem moskiewskim od początku do końca krótko zebrany. Roku 1594 (w Wilnie, z drukarniej Jakuba Markowicza roku Pańskiego 1594)*; it was published in Vilnius in 1594 by the publisher named Jokūbas Morkūnas. This is an extremely rare book, it has survived in the only copy and is kept in the Library of the Jagiellonian University, Cracow (signature Cim. Qu. 5125). The rhymed "Dialogue" is devoted to praise the three most famous military campaigns of king Stephen Bathory undertaken against Moscow in 1579-1581. The comparative analysis of both texts has enabled us to draw a conclusion that both works were composed by one and the same author. Judging by the initial letters (*E. P. Philalethes Lituaniae*) at the end of the dedication of the "Dialogue" it turns out that this work was composed by Elijas Pielgrzymowski. Consequently, it remains to state that he is who composed the work „Cnotliwy Litwin“.

Elijas Pielgrzymowski grew up in the family of a prominent statesman of the Grand Duchy of Lithuania, Venclovas Agripa (c. 1525-1597), he was the latter's stepson, a son of his first wife fathered by some Enokh Olfirowicz. There is no more detailed information about his parents so far. On the other hand it is known that already in 1564 his stepfather Venclovas Agripa bequeathed in his last will his relatively small library to his stepson. It is also known that Pielgrzymowski studied at the University of Königsberg in 1569. Presumably in 1583 or even some time earlier Pielgrzymowski became royal secretary, one can assume not without intercession of his stepfather. He is mentioned as a member of the Lithuanian part of the royal court in 1585 (*aulicus Lituanus*). On 8 February, 1585, he, himself a Lutheran, married Bogdana, the youngest daughter of an Orthodox believer who fled Moscow for Lithuania, Ivan Ivanovich Liacki: their marriage remained childless. In 1586 he reached the peak of his career by having come to occupy the position of the grand ducal scribe. In 1588 and 1590 king Sigismundus Vasa commissioned Piel-

grzymowski to carry out a number of administrative tasks regarding Livonia. The latter fact falls very well in line with the knowledge of Livonian matters that is a characteristic feature of the editor of “Cnotliwy Litwin”. Pielgrzymowski is also known as a man of letters active in the second half of the 16th century and the early 17th century. He published four books authorised by his name. If we agree that he was also the author of “Cnotliwy Litwin”, and “Dialog” and of anonymously published book “Philopatris ad senatum populumque Lituenum” (1597) we will be right in saying that Pielgrzymowski was one of the most fruitful literary men in the Grand Duchy of Lithuania in the last decades of the 16th century. He passed away in 1605.

This article represents the first part of a more extensive study. Its second part will deal with no less fascinating problem of the provenance of the documents published in “Cnotliwy Litwin”.

Translated by Darius Baronas

Rhetorum Irvinde Lituan. Societas I.E.S.V. ab 1695.

1695 m. Kražių kolegijos retorikos klasės studentų pratybų sąsiuvinio „Fructus horni“ antraštinis lapas (BCz 1866 IV)